

IVAN DOBREV

İÇ ASYA BULGARCA'SINDA İLK VE EN ERKEN METİN OLAN PUGU BEYTİ

Ö z e t. Çince adı Xiongnu olan İç Asya Hunları Bulgar, dilleri de Bulgarca'dır. Eski Çin yıllıklarında bulunmuş olan 329 tarihli Pugu Beyti'nin çevirisi şöyle:

*Eğer başkomutan sefer yaparsa,
Pugu boyu yenilmiş olacaktır.*

Pugu Beyti İç Asya Hunları'nın Bulgar kökenli olup, Bulgar kavimlerine ait olduğunun en kuvvetli ve son derece önemli delil ile kanıtıdır.

Anahtar kelimeler: *Xiongnu, Bulgar, Pugu, boy, başkomutan*

Altay Minusinsk Havzası bütün Bulgarlar'ın Anayurdu'dur. Geç Antik ile Erken Orta Çağlar'da Altay-Baykal ile Balkanlar-Orta Avrupa çizgileri arasındaki uçsuz bucaksız topraklarda yayılan Bulgar boy ve kavimlerinin sayısı otuz kadardır. İçinde o kadar büyük olmayan yalnız lehçe ayrılıkları bulunan konuştukları dil Bulgar-Çuvaş tipinde bir R dili olup kültürleri de birbirine yakındır [1. S.1]. Bu dönemlerde Avar, Bolgar ve Hazar olmak üzere üç alt gruptan ibaret olan Bulgar Grubu Türk Dil Ailesi'nin birinci, en kalabalık ve en önemli grubunu oluşturur.

Dil bir milletin hangi kavimler topluluğuna ait olduğunun en güvenilir, tartışılmaz ve vazgeçilmez göstergesidir. Çince adı Xiongnu olan İç Asya Hunları Bulgar'dır. Bunun apaçık kanıtı dillerinin Bulgarca olduğudur. Özellikle

G.Clauson'nun yazdığı gibi, bütün Türkologlar Çin yıllıklarındaki Hsiung-nular'ın Avrupa Hunları'nın ataları, bunlar ise Protobulgarlar'ın ataları, çağdaş Çuvaşlar'ın Eski Çağ Bulgarları'nın doğrudan torunları; Bulgarca'nın Avrupa Huncası'nın daha geç bir şekli, bu da kendi tarafından Hsiung-nu dilinin daha geç bir şekli olduğunu kabul etmektedir [2. S.178-179]:

l' > ş ses değişiminin 4. yüzyıldan önce, örneğin Milât sıralarında gerçekleştiği düşünülüyorsa, 4. yüzyıl başlarında Doğu Hunca'nın konuşulduğu bölgelerde, özellikle kuzey Çin'de, *z-* ve *ş-* lehçeleri yanında Ana Çuvaşça'ya da Ana Bulgarca tipinde *r-* ve *l-* lehçeleri de var olmuş olabilir [3. S.9].

Bütün Hunlar'ın olmasa bile en azından Doğu Hunları'nın Türkçesi bir *l-r* Türkçesi idi. *ş* yerine *l*, *z* yerine *r* kullanılması daha sonraki Bulgar ve Çuvaş Türkleri'nin özelliğidir. Moğolca

da bir *l-r* dilidir. Bulgar ve Çuvaşlar dışındaki bütün Türkler'in dili *ş-z* Türkçesi'dir [4. S.52–55].

Dillerinin köken ile yapısal tipolojisi açısından Xiongnular'ın gerçekten Bulgar olduğu durumunu geniş bilim çevrelerince çok iyi bilinen meşhur Pugu Beyti de kanıtlamaktadır. Bu beyit yalnız Bulgar dilleri alanında değil, bütün Türk dilleri sahasında da ilk ve en erken, bütünlüklü ve içinde bağlantılı olan bir metin olup Eski Çin yıllıklarında bulundu.

Dördüncü yüzyılda güney Xiongnular Kuzey Çin'i fetheder, bazı boyların hanları kendilerini Çin kağanı ilan edip birbirileriyle savaşır. 328 yıllarında Pugu boyunun, komşusu olan yine Bulgar boylarından birinin hanı Şi Lo, kuşatma altında bulunan yakınındaki kente yardım etmeğe hazırlanır. Ancak ileri gelenleri buna karşı koyar. O zaman Şi Lo, saray kâhini Budist rahip Fotu-teng'den nasihat olarak yapmayı planladığı gelecek seferin sonuçlarının neler olabileceğini söylemesini ister. Rahip da pagoda çanlarının sesinde bir kehanet duyar ve onu Xiongnu dilince telâffuz eder:

Tsin, ya da İngilizce yazılış ile Chin (Çin) sülalesi tarihi Çin-şu'da I.S. 329 yılında Lo-yang'da meydana gelen bir olay nedeniyle 10 Çince işaretten oluşan Hunca bir beyit ya da cümle kaydedilmiştir. Bu Hunca beyit yirminci yüzyıl başlarından beri bilinmekte olmasına karşın bugüne değin doyurucu ve kandırıcı bir biçimde açıklanabilmiş değildir [3. S.35].

Türk ve Altay araştırmalarında bilindiği üzere Chin hanedanının Çince tarihi olan Chin-shu'de M.S. 329 yılı Lo-yang'da geçen bir olay ile ilgili bir beyit ortaya çıktı. Paragrafın sonunda verilen Hunca metin kelime kelimesine Çince bir çeviri ile birlikte olup ilk olarak Shiratori tarafından yayımlandı: Kral Shi Lo, Hiung-nu Hoh ailesine mensup. Bir kere o, kral Liu Yao'ya savaş açmaya kalkıştı, oysa ileri gelenleri savaşın aleyhine gelişeceği uyarısında bulundu. O zaman Shi Lo 310 yılında Hindistan'dan Çin'in o zamanki başkenti olan Lo-yang'a gelen rahip Fo-t'u-teng'e savaşın nasıl biteceğini sordu. Rahip çanların sesinde *şu*

sözleri duydu: 秀支替戾岡僕谷劬秃當 *siu-k'i t'i-li-kang puh-koh k'ü-t'u-tang* [5. S.1].

Şimdiye kadar Pugu Beyti'nin türlü türlü diller zemininde birçok okunuş ile çeviri denemesi yapıldı. Fazlası mantıksız veya tuhaf, hattâ oldukça gülünç olduğu izlenimini bırakır. Bunun yanı sıra bu denemelerin çoğu Bulgar dilleri verilerine başvurma sözkonusu olmadan bile zorunlu olan Genel Türkoloji karşılaştırmalı-tarih dilbilimi ve etimoloji kanıtlanmasından yoksun, eğer buna benzer bir şey varsa, o da son derece yetersizdir.

Özellikle, dünyaca tanınmış Türk bilgini Prof. Talât Tekin hemen hemen bütün bilimsel hayatı boyunca adeta bu beyit ile uğraşmaktan vazgeçmedi. Ancak, ne yazık, Türkoloji'de çok yüksek ihtisas sahibi olduğuna rağmen onun çevriyazı ile tercümesi de doğru değildir. İşin tuhaf tarafı sayısı gittikçe artan bazı Türkiye araştırmacıları 'büyük problemi' ancak ve ancak Prof. Talât Tekin'in çözdüğü görüşünü paylaşmakta (E.Yılmaz), hattâ onun okunuş ve çevirisinden hareketle, olayın 'Türkçe öğretimi tarihi hakkında aydınlatıcı bilgiler' içerdiğini bile ileri sürmektedir (N.Biçer):

Siu şşi t'i li kaş p'u küe k'ü t'u taş 'Eğer ordu çıkış yaparsa, İran (Hu) şefi Liu-yau kuşatılmış olacak' [6. S.40].

İzahı Çince yapılan beyit dört sözcükten ibaret: (1) 秀支 *M. şiu-cje* < **sūx-kēh* = 軍 'army', (2) 替戾岡 *M. thei-let/lei-kaş* < **θe(t)s-let/le(t)s-kaş* = 出 'go out', (3) 僕谷 *M. bok-kuk/yok* < **buk-kok/(g)δōk* = 劉曜胡位 'Liu Yao'nun barbar rütbesi', (4) 劬秃當 *M. giou-thuk-taş* < **gōh-thok/θok-taş* = 捉 'capture'. -*ŋ* fiil ekinin özellikle Kotça'da olmak üzere Yeniseyce'de ortak bir fiil eki olduğunu belirterek ben, hele şimdilik, bundan önce önerilmiş rekonstrüksiyonlar listesine bir yenisini katmak teşebbüsünde bulunmam [7. S.264].

Sūkā talīqañ (or tīlīqañ),
Bōquqyī tuqīañ!
Ordu dışarı (sefere) çıkısın
(ve) Bokuk'u yakalasın! [5. S.5]

Döneme ilişkin önemli bir veri Çin kaynaklarında, M.S. 329 yılında Lo-yang'da kaydedilmiş, 10 Çince işaretten oluşan Hunca bir cümledir. Üzerinde bir çok okuma denemesi yapılan bu cümle farklı dillerle açıklanmaya çalışılmışsa da, Tekin söz konusu cümlenin Türkçe ile (İlk Türkçe) açıklanabileceği kanısındadır (Hunlar'ın dili adlı yayında da yer almakla birlikte, 1995'teki yayın daha yeni olduğu ve değişiklik içerdiği için burada tercih edilmiştir):

Süke tılıkañ/Bukuk-gu tutañ '(Düşman) ordusuna karşı çıkın. Bukuk'u (lideri) tutsak alın!' (Tekin-Ölmez. 1995. S.12).

İlk Türkçeye ait eskicil özellikler de taşıyan bu kelimeler Tekin tarafından *şu* biçimde açıklanmıştır: *sü* 'ordu'; *savaş* = Eski Türkçe *sü* + yönelme eki.

Tılıkañ 'karşı çıkın, isyanedin!' = Eski Türkçe *taşıkañ* < *taşıka-* 'isyanetmek' + buyurma eki.

Bukuk düşman ordusu komutanı Liu-Yao'nun ünvanı = Eski Türkçe *bukuk* ünvan + belirtme eki.

Tutañ 'tutun!' = Eski Türkçe *tutuñ* < *tut-* 'yakalamak' + buyurma eki (Tekin. 1993. S.33–55; Tekin-Ölmez. 1995. S.12) [8. S.3].

Çin kaynaklarından Çin Şu'da geçen bir olay Türkçe öğretimi tarihi hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir: Hükümdar Şi Lo, Hsiung-nulara mensup Ho kabilesinden geliyordu. Başka bir Hsiung-nu lideri Liu Yao da Şi Lo'nun rakibi idi. Liu Yao, Kuangçu'nun on birinci yılında (329) ordusu ile geldi ve Lo-yang'ı kuşattı. Şi Lo hemen Liu Yao ile savaşmak istiyordu. Fakat buyruğu altındaki kumandanların hiçbiri bu fikri uygun bulmadı. Şi Lo, bunun üzerine çok sevdiği ve saydığı Hintli rahip Fo-t'u-teng'e danıştı. Fo-t'u-teng daire biçimindeki bir çanı salladı ve çıkan sese göre Ho dilince şu kehanette bulundu: *siu-k'i t'i-li-kang puh-koh kü-t'u-tang* 'Ordu savaşmak için çıkacak ve Liu Yao'yu yakalayacak' (Tekin. 1993. S.37) [9. S.3].

Dıybo'nun [10. S.74-80] son on yıl içerisinde okunuş ile çevirisini gerçekleştirdiğimiz Bulgarca metinlerin sesbilgisi ve gramer özelliklerinden habersiz ve kayıtsız, genellikle Türk dilleri zemininde ve Ana Türkçe ile Bulgarca'nın bir olduğu; Xiongnular'ın yalnız ve yalnız erken Türk olduğu; dolayısıyla dillerinin de fazlasıyla genel ve ancak bunun için yeterince somut olmayan Türkçe olduğu önkabulleri çerçevesinde yaptığı çeviri de pek isabetli değildir. Bunun diğer sebeplerinden bazıları Türk dillerinin dağılmasındaki gerçek kronolojiye uyulmadığı ve her şeyden önce Bulgar diyalekt ve dillerinin bu dağılmadaki son derece önemli yer ve rolünün gözönünde bulundurulmadığı; son zamanlarda ilgili yazıtların okunuş ile çevirilmesi sonucunda bulunmuş yepyeni Bulgar sözlük ile dilbilgisi birimlerini görmemezlikten gelindiğidir. Bir de şekilbilgisi düzeyinde çevirisinde çok önemli bir rol oynayan geçmiş zamanların ne zaman ve nasıl emir kipine dönüştüğü belli değil, her şeye rağmen dativ ile kauzativ birleşmesi ne olursa olsun dativ ile akuzative eşit olamaz vb.:

Рассматриваемое двустипное – это прорицание, произнесенное в Лояне мудрецом Фотучэном относительно успешности воинского похода цзеского военачальника Ши Лэ против другого гуннского военачальника Лю Яо. Каждая строка транскрибирована пятью иероглифами: 秀支替戾岡僕谷劬秃當.

Транскрипция в рамках среднего постклассического древнекитайского дает приблизительно следующее звучание: *śaw-kje thiēs/j-liēt-kāŋ bwōk-kwōk g(h)wo-thwōk-tāŋ*.

Я предлагаю следующее тюркское прочтение и истолкование:

sü-ge ta-li-t-kann
bökö-g göt-ök-ta-ŋ

Войско заставив выйти наружу,
бёке захватите, пожалуй.

Oysa bu beytin şimdiye kadarki bütün okunuş ile çevirilerinin çok büyük bir noksanı vardır ki, hepsi dört olan iki sözcüğünün sonundaki Çince'deki *n* ünsüzünün önerilmiş bulunan çevriyazıdaki karşılığı gene *n* sesidir. Ancak yakından uzaktan bu konuyla uğraşan herkesin çok iyi bildiği gibi o zamanki Çince'de *r* sesi yoktur. Dolayısıyla *Bulgar* isminin de dahil olmak üzere sonu *r* sesli olan bütün yabancı sözcük ve isimler Çince'de *n* sesiyle söylenir:

Конечных согласных в древнекитайском языке было семь: *m n ng p t k r*. Шесть из них в большинстве случаев сохранились без изменения в современных южнокитайских диалектах. Только звук *r* еще до начала новой эры перешел в *-i* или исчез [10. S.26-27].

Heceler Orta Çağ Çincesi'nde *-ŋ, -k, -n, -t, -m, -p* ya da *-i* ve *-u* seslerini içeren bir diftong dahil olmak üzere bir ünlü ile bitebilir. Bu durum her halde Doğu Hunlar'ın Çinler'in içine gittikçe artan işleme ve karışımını yansıtır. İşte bunun için Hsien-pi ve Wu-yüan 烏桓 *M. ou-hwan* < **ahu-hwan* = *Avar*. Han dönemi için Çince *-n* sesinin yabancı *-r* sesinin yerine kullanımı normaldir [7. S.209–259].

Biz Buluoji ismindeki *-r* sonunun önemli kanıtı üzerine dikkat çekmek isterdik ki, bu durum gerçekten Buluoji ile *Bulgar/Bular* isimleri arasında birbirini karşılama ilişkisini meydana getirir. *Poluohan/Poliuhan, Buliuhan, Buluojian* ve *Bulugen* varyantlarındaki *-n* sonu daha fazla kişi isimlerinde görülür. Çok iyi bilindiği üzere Çince *-n* yabancı *-r/-l* seslerinin transliterasyonu olarak kullanıldı [11. S.3].

Benim bütün bunlara kendi çözümüm yok, yalnız önermek istediğim Xiongnu dilinin bulmacasını her çözme denemesinin buna benzer isimlerin sonunda bir nihai *-r*'nin bulunuşunun büyük olasılığını göz önünde bulundurması gerektiğidir [12. S.9].

Ancak bunun sonucu olarak Dıybo'nun 'muhtemelen Türkçe' sandığı, aslında Bulgarca olan sonu *r* sesli şu sözcük ve isimlerin Çince'nin bazı dönem ve lehçelerindeki biçimleri şunlardır: ***bagatur** > *Маодунь* – 冒頓 1. 冒 *maò, mūh, mū,*

māw; 2. 頓 *dùn, tūrs, twənh, twən, tòn* 'останавливать(ся)'; ***tājir** 'небо; божество' – 撐 *chēng* 'подпирать', *thaŋ, taŋ, daŋ*; ***darxan** (титул) – 單于 1. 單 *dān, tār, tān, tān* 'нечетный, единственный'; 2. 于 *yú[yū/xū], w(h)a, wo, hü* 'идти, отправляться'; ***koŋur** (порода лошадей): 蛩蛩, 蛩 *qióng, g(h)oŋ, göuŋ* 'саранча; сверчок'; ***kirkir/*kirkir** 'кыргыз' (этноним): 隔昆 – 1. 隔 *gé, krēk, kriēk, kiēk*, 'отделяться; различаться'; 2. 昆 *kūn, kūn, kwən, kon* 'старший брат', *krēk-kwən* [10. S.82-105]:

Bizlere karşın shan-yü hiç bir zaman tarihe karışmayabilir, ben ise onda Türk ile Moğollar'da hattâ çok daha Batı'da tarkan, tarxan vb. olarak ortaya çıkan başka bir ünvanın önceki şeklini görmek eğilimindeyim [7. S.209–259].

Eski ve Erken Orta dönemlerinde kuzeybatıdaki 'Barbarlar' için resmî Çin tarihçiliği Hsiung-nu ve Tung Hu olmak üzere iki ortak adlandırmayı kullandı. Tung Hu ya da 'Doğu Barbarlar' M.Ö. 3. yy'dan bu yana bilinmekteydi ve daha sonra ilk olarak M.Ö. 78 yılında anılan Wu-huan ve M.S. 45 yılında belgelenen Hsien-pi olmak üzere iki büyük kola ayrıldı. Şu an çok kesin ve güvenilir bir bilim dalı olan Çin Tarihî Sesbilgisi bizlere iki adlandırmanın eski telâffuzunu yeniden düzenleme olanağını sağlar ki, Wu-huan için **ahwar* (= *Avar*) ve Hsien-pi için **sābir, sābār* (> *Sibir*, bundan *Siberia*). Yenilmiş iktidar soylarından bazıları Balkaş Gölü yakınındaki Hsiung-nu vâris uzak devlete kaçmayı başardı. Çin kaynaklarında bu bölge **ōr-pān* eski telâffuzunu yansıtan Yüe-pan olarak bilinir.

Bir yüzyıl sonra Türkler (T'u-chüe) Avrasya'daki imparatorluğunu ilan etti (550) ve Hun Őr-pān birliğinden, sayıları yirmi bin (iki tümen) kadar olan bazı genç savaşçılar Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa sınırlarına doğru kaçtı.

İlk olarak Sahte Avarlar'a boyun eğenler arasında İran Warāz/Barč (Βαρσήςλτ) tüccar soyu, Hun Onnogurlar'ı (Οὐννογοῦροι) ve Proto-Mongol Sābirler'i (Hsien-pi = Σάβιροι) [13. S.2-10].

Bütün bunların gereği Çince'ye geçen sonu *r* sesli yabancı isim ve sözcüklerin bu sesi

Çince'de *r* sesiyle değil *n* sesiyle değişir. Dolayısıyla amma her şeyden önce ve mutlaka Bulgar dillerinin şekilbilgisi yapısı da gözönünde bulundurularak Pugu Beyti'nin çevriyazı biçimi şöyle olmalıdır:

**Süçig täligar
Puguy toyuduñar.**

Anlamı 'başkomutan' olan **süçig* sözcüğü yükleme durumunda olup özne görevini yapan, kökeni de Eski Çince **śwò* 戍 'охранять границы; пограничный гарнизон' [10. S.73] olan *sü* 'ordu' köküne *-çi* eki getirilerek türemiş bir isimdir. Anlamı diğer eski Türk dillerindekine eşit olan bu kök Tuna Bulgarcası'nda Omurtag Han'ın ünvanının öğelerinden biri: *Κανε σβηηηι Ωμορταγ* *Başkomutan Omurtag Kagan* [14. S.3; 15. S.516]. Buradaki *-g* ekli yükleme durumu ikinci işlevinde olup yalnız öznenin belirli olduğunu gösterir. Bunun diğer bir örneği Dengiz Yazıtında [15. S.406-408]:

Kiņkeg Dengiz jikü kâse!

Kijü, çox-çox saxyņil, gür Täņrig!

Dengiz Han'ın yemek yiyeceği kap!

Ey adamcağız çok çok kork Ondan, kadirdir Tanrı!

Bütünüyle anlamı 'eğer sefer yaparsa' olan **täligar* sözcüğü anlamı 'çıkmaq; sefer yapmak' olan **täl-* fiil kökü ile yardımıyla geniş zaman yapılan iki öğeli *-igar* ekinden oluşur. Kökünün diğer Bulgar dillerindeki karşılıkları Çuvaşça *тул* 'поверхность; наружная сторона, внешняя сторона', *туллат* 'покрывать', *тулла* 'крытый, с крышкой', *тулти* 'находящийся вне жилища, наружный', *тулаири* 'наружный, внешний', *тулаиш* 'внешность, наружность; лицо', Bulgarca bir alıntı olan Macarca *túl* 'вне'; diğer Türk dillerindeki karşılıkları ise Eski Türkçe *taş* 'внешний вид, облик; наружная, внешняя сторона', *таш* 'наружный, внешний; верхний'; Türkiye Türkçesi *dış*, *teş*, *diş*, Başkırtça *тыш*, Kırgızca *тыс*, Uygurca *таш*, Altayca *тас*, Tur-

fan Türkçe *taşıl-* 'падать наружу, вываливаться; выходить' [16. S.539; 17. S.164-167; 18. S.243-244]. Anlamı olabilirlik-tasarlama olan bileşik *-igar* geniş zaman eki *-ik* gelecek ortaç ekiyle *ar-* yardımcı fiilinin Tekil 3. şahıs ekinden oluşur. Özellikle *-ik* gelecek ortaç eki biraz yukarıki Dengiz Yazıtı'ndan başka Boila Yazıtı'nda da kullanılmıştır [15. S.350-414]:

†**BOYHAA·ZOAPAN·TECH·AYGETOIGH·
BOYTAOYA·ZωAPAN·TAGPOGH·HTZIGH·
TAICH†**

Boila žoāpan tešeji dugetoĵi

Butaul žoāpan tagrogi iĉigi tājši

*Boila Jupan'ın, dibini kaplattırarak hakettirdiği,
Butaul Jupan'ın şerefe içeceği kâse*

Yalnız Eski Çin yıllıklarında değil, bir de üzerilerindeki daha eski veya yeni bilimsel çalışmalarda Çince'deki ismi olan Pugu boyundan defalarca söz olur (meselâ [19. S.323; 20. S.21-22]). Bir de yine Eski Çin yıllıklarında ancak söz konusu olaylar yeterince ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Buna rağmen Pugu Beyti'nin araştırmacılarından hiç birinin aklına beyit içindeki *Pugu* sözcüğünün çok ünlü bile o Xiongnu Pugu boyunun adı olabileceği fikri gelmedi. Aslında *Pugu* ismi Bulgarlar'ın ilk ve temel adı olan **bolc* isminin Çince'ye alıntı olarak geçerken Çince'nin sesbilgisi özellikleriyle kurallarına göre değiştirilmiş şeklidir [21. S.51-64]. Buna benzer bir tarzda *Türk* ile *Sogd* isimlerinin Çince'deki biçimleri *Tukiū* ve *Sutie*'dir:

Престарелый деревенский чиновник из Бэйюаньши Сунь Цзи поднес Ши Лэ подарки и просил разрешения навестить Лю Яо, на что Ши Лэ дал согласие. Поднеся Лю Яо вино, Сунь Цзи сказал: "Правитель племени пугу объявил себя императором в землях к западу от заставы Ханьгугуань. Вы должны были придерживаться справедливости и охранять земли государства. Однако, легкомысленно командуя войсками, вы потерпели поражение

у Лояна. Счастливая для вас судьба закончилась, Небо погубило вас. Теперь, когда вы подошли к концу жизни, примите чашу вина”. Лю Яо ответил: “Это будет мне во вред, но я должен выпить за вас”. Услышав об этом, Ши Лэ с грустью, изменившись в лице, сказал: “Достаточно того, что человека, потерявшего государство, упрекнул старец” [22. S.132].

Пугу должно быть не имя и не титул Лю Яо (противник Ши Лэ), а имя его племени или рода; по всей вероятности, это то самое поколение пугу, которое в VII и VIII веке оказывается в числе гаюгюйских и играло в китайской истории немалую роль; это нынешнее поколение кара-киргизов бугу, которое, по высказанному мною в “Опыте выяснения этнического состава б. Орды и кара-киргизов” (стр. 64 отдельного оттиска) предположению, вошло в состав усуньского союза еще во время нахождения его в Монголии во II веке до Р.Х. или ранее. Если, как удостоверяет хуннская фраза, оно существовало в IV веке, то могло, конечно, существовать в числе подвластных хуннам родов и ранее, будучи оставшеюся в Монголии частью племени бугу, в то время когда другая, вошедшая в усуньский союз, ушла с усунями в Тянь-Шань и уцелела поныне [23. S.292-293].

Bütünüyle anlamı ‘yenilmiş olacak’ olan **toyuduyar* sözcüğü anlamı ‘vurmak, dövmek; yenmek’ olan **toyu-* fiil kökü ile, yardımıyla anlamca geçmişte gelecek zamana eşit olan geniş zaman hikâyesi de yapılan iki ögeli *-tuyar* ekin-den oluşur. **Toyu-* fiilinin kökü yukarıda sözü geçen 10. yy. tarihli Boila Yazıtı’ndaki Tuna ötesi Bulgarca’daki *dyuε-* fiilinin karşılığıdır [15. S.392-399]. Diğer Türk dillerinden bazılarındaki karşılıkları ise Eski Türkçe *toqı-* ‘бить, ударять, стучать; вбивать, вколачивать; биться, стучать; ковать, выковывать; класть; устанавливать, воздвигать’ [16. S.571-577], yine Eski Türkçe *tokыт-* ‘велеть вырезать; поставить’, Eski Uyurca *тогы-* ‘стучать’, Eski Özbekçe

тогун- ‘бить себя’ [24. III. S.1149, 1161], Eski Oğuzca *tokı-* ‘çalmak (kapı); döğmek (birini); döğmek (kılıç); dokumak’ [25. III. S.268]. Bütünüyle anlamı sonuçsal-tamamlanmış olan bileşik *-tuyar* geniş zaman hikâyesi eki edilgen *-tuy-* geçmiş ortacı ile *ar-* yardımcı fiilinin Tekil 3. şahsından oluşur. Burada edilgen ortaç artık Bağimsız Sözbölmeleri Sınıfı’na geçmiş bulunan Türkçe *bildik, tanıdık* ‘знакомый’ [26. S.118, 825] geçmiş ortaçlarına benzer bir şekilde fiilin geçişli anlamının etkisini yok etmektedir. Bütün olarak geniş zaman hikâyesi önceki fiilin zamanının etkisiyle gelecekteki ek bir yönelim noktasına göre aktarılarak önceden gelecek zamana dönüşür.

İşte bütün bunlardan dolayı Pugu Beyti gerçek olayların mantık ve akışına en yüksek bir aşamada düşüp tekrarlayacak şekilde tercüme edilmelidir:

*Eğer başkomutan sefer yaparsa
Pugu boyu yenilmiş olacaktır.*

Pugu Beyti Bulgarca’da, fakat daha genel bir planda Türk dillerinin hepsinde de ilk, en erken ve paha biçilmez bütünlüklü ile içinde bağlantılı bir metindir. Dolayısıyla bu beyit İç Asya Hunları’nın Bulgar kökenli ve Bulgar kavimlerine ait olduğunun en kuvvetli ve son derece önemli delil ile kanıtlarından biridir.

E D E B İ Y A T

(İnternet’ten indirilmiş olan başlıkların yılı
şahsî kaydımın yılı)

1. *Egorov N.I.* Kratkij otzyv na statju Li Czinsju i Yuj Tayşan «Neskolko voprosov otnositelno proishoždenija bulgar»: (tezisy) // Internet, 2007.

2. *Clauson G.* The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian // Central Asiatic J. 1958. Vol. IV/3.

3. *Tekin T.* Hunların Dili. Ankara: Doruk Yayınları, 1993.

4. *Ercilasun A.B.* Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi // İnternet, 2013.
5. *Tekin T.* The Hunnic (Hsiung-Nu) Couplet in Chin-Shu // İnternet, 2014.
6. *Bailey H.W.* Indo-Scythian Studies // İnternet, 2011.
7. *Pulleyblank E.* The Consonantal System of Old Chinese // *Asia Major*. 1962. Vol. 9.
8. *Yılmaz E.* Doğu Avrupa'da Türk Dilinin İzleri // İnternet, 2014.
9. *Biçer N.* Hunlardan Günümüze Yabancılarla Türkçe Öğretimi // İnternet, 2014.
10. *Dibo A.* Lingvističeskie kontakty rannih tjurkov // *Leksičeskij f.: Prätjurkskij period* // İnternet, 2013.
11. *Chen S.* Some Remarks on the Chinese «Bulgar» // İnternet, 2014.
12. *Toh H.T.* The -yu Ending in Xiongnu, Xianbei and Gaoju Onomastica // İnternet, 2015.
13. *Pritcak O.* The Slavs and the Avars // İnternet, 2009.
14. *Yordanov I.* Obrazit na vladetelite virhu peçatite ot Pirvoto bilgarsko tsarstvo (681–971) // İnternet, 2014.
15. *Dobrev I.* Zlatnoto sikrovište na Bilgarskite hanove ot Attila do Simeon. Sofia: Riva Yayinevi, 2005.
16. *Drevnetjurkskij slovar.* L., 1969.
17. *Ėtimologičeskij slovar tjurkskih jazikov.* M., 1974.
18. *Fedotov M.* Ėtimologičeskij slovar čuvaškogo jazyka. Čeboksary, 1996. C. 1–2.
19. *Bičurin N.* Sobranie svedenij o narodah, obitavših v Srednej Azii v drevnie vremena // İnternet, 2012.
20. *Tajšan Ju.* Rassuždenija o teorii rodstvennosti rouran i avarov, a takže (?) mnenie, čto avary èto jueban // İnternet, 2007.
21. *Dobrev I.* Proizhod na imeto Bılgari // *Imeto v pametta na ezika: Sbornik v pamet na profesor Boris Simeonov.* Sofia, 2008.
22. *Sjuanlin F.* Istorija dinastii Czin // İnternet, 2012.
23. *Aristov N.A.* Zametki ob ètničeskom sostave tjurkskih plemën i narodnostej i svedenija ob ih čislennosti // İnternet, 2009.
24. *Radlov V.* Opyt slovarja tjurkskih narečij. SPb., 1905–1911. C. 1-4.
25. *Kaşgarlı M.* Divanü Lügatit-Türk. Ankara, 1998–1999. C. 1-4.
26. *Türkçe-Rusça Sözlük.* M., 1977.

IVAN DOBREV

THE COUPLET FOR PUGU – THE OLDEST AND EARLIEST TEXT IN BULGARIAN LANGUAGE OF INNER ASIA

Summary

The Huns from Inner Asia, whose Chinese names are Xiongnu, are Bulgars and their language, too, are Bulgarian. The Couplet for Pugu was found in the ancient Chinese chronicles. It was pronounced in the year of grace 329 and must be translated in the following manner:

*If the commander-in-chief goes to war,
The Pugu tribe will be defeated.*

The Couplet for Pugu is the most powerful and extremely important testimonies and evidences for the Bulgarian origin and the ethnicity of the Inner Asian Xiongnu.

Key words: *Xiongnu, Bulgars, Pugu, tribe, commander-in-chief*

ИВАН ДОБРЕВ

ДВУСТИШИЕ ПРО ПУГУ – ПЕРВЫЙ И САМЫЙ РАННИЙ ТЕКСТ НА ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОМ БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

Хунну/сюнну – это китайское название центрально-азиатских гуннов. В действительности же гунны являются болгарами, а их язык – болгарским. Перевод найденного в древнекитайских летописях и датированного 329 г. двустишия про пугу такое:

*Если главнокомандующий поведёт в поход,
То племя пугу будет побеждено.*

Двустишие про пугу представляет собой самое убедительное и чрезвычайно важное доказательство того, что центрально-азиатские гунны по происхождению – болгары и принадлежат они к болгарским племенам и народам.

Ключевые слова: *сюнну, болгары, пугу, племя, главнокомандующий*

Ünvan: Bulgaristan. Plovdiv Paisiy Hilendarski Üniversite – Prof. Dr.

e-mail: prof_ivandobrev@yahoo.com

Çapa təqdim edən

Solmaz Süleymanova –
«Türkologiya» jurnalının
baş redaktorun müavini

**Məqalənin redaksiyaya
daxil olma tarixi**

18.IV.2015

**Təkrar işlənməyə
göndərilmə tarixi**

3.IX.2015

Çapa göndərilmə tarixi

9. XI.2015